

Прийма Сергій Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і філософії права,
Національний юридичний університет
Імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: svpriym@gmail.com
ORCID 0000-0003-2011-9175

doi: 10.21564/2414–990X.155.243848
УДК 340.132

НОРМА ПРАВА: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті здійснено загальнотеоретичне дослідження норм права. Наголошено, що правова норма є одним із ключових понять теорії права, а важливість детального вивчення проблематики норм права пов'язана насамперед з тим, що право наділене ознакою нормативності.

Норму права визначено як закріплене у джерелах права обов'язкове правило загального характеру, що визначає стандарт належної чи дозволеної поведінки або наслідки його порушення у сфері найважливіших суспільних відносин, ефективна дія якого забезпечується державою.

Властивості норм права розглянуто в двох аспектах: 1) властивості норм права, які є спільними з властивостями інших соціальних норм; 2) специфічні властивості норм права.

До властивостей першої групи віднесено такі: норми права є правилами поведінки, що регулюють суспільні відносини й упорядковують соціальні зв'язки; є суспільно зумовленими правилами поведінки; забезпечують стабільність і порядок у суспільстві; є типовими зразками поведінки; мають загальний характер; створюються та реалізуються завдяки людській волі та свідомості; підкріплюються засобами впливу на випадок їх недотримання.

Другу групу утворюють такі властивості: норми права є первинними, вихідними компонентами права; закріплюють стандарт правомірної поведінки особи та визначають наслідки його порушення; охоплюють регулюванням особливу сферу суспільних відносин, які є найбільш важливими для соціуму; мають офіційний державно-владний характер; є обов'язковими; мають специфічні джерела свого вираження. Також наголошується, що норми права закріплюються в офіційних джерелах не безпосередньо, а за допомогою нормативно-правових приписів, з якими вони співвідносяться як зміст і форма. На цій підставі нормативно-правовий припис визначається як письмове, логічно завершене правове положення, сформульоване уповноваженим суб'єктом, яке закріплює правило поведінки у певному джерелі права та виступає техніко-юридичним засобом формального вираження правової норми.

Ключові слова: норма права; нормативно-правовий припис; нормативність права; джерело права; соціальні норми.

Прийма С. В., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедри теорії і філософії права, Національний юридический університет імені Ярослава Мудрого, Україна, г. Харьков. e-mail: svpriym@gmail.com ; ORCID 0000-0003-2011-9175

Норма права: общетеоретическая характеристика

В статье осуществлено общетеоретическое исследование норм права. Отмечено, что правовая норма является одним из ключевых понятий теории права, а важность детального изучения проблематики норм права связана прежде всего с тем, что право надделено признаком нормативности.

Норма права определена как закрепленное в источниках права обязательное правило общего характера, определяющее стандарт надлежащего либо дозволенного поведения или последствия его нарушения в сфере наиболее важных общественных отношений, эффективное действие которого обеспечивается государством.

Свойства норм права рассмотрены в двух аспектах: 1) свойства норм права, общие со свойствами других социальных норм; 2) специфические свойства норм права.

К свойствам первой группы отнесены следующие: нормы права являются правилами поведения, регулируемыми общественные отношения и упорядочивающими социальные связи; являются общественно обусловленными правилами поведения; обеспечивают стабильность и порядок в обществе; являются типичными образцами поведения; носят общий характер; создаются и реализуются благодаря человеческой воле и сознанию; подкрепляются средствами воздействия на случай их несоблюдения.

Вторую группу образуют следующие свойства: нормы права являются первичными, исходными компонентами права; закрепляют стандарт правомерного поведения субъекта и определяют последствия его нарушения; охватывают регулированием особую сферу общественных отношений, которые наиболее важны для социума; носят официальный государственно-властный характер; являются обязательными; имеют специальные источники своего выражения. Также отмечается, что нормы права закрепляются в официальных источниках не напрямую, а с помощью нормативно-правовых предписаний, с которыми они соотносятся как содержание и форма. На этом основании нормативно правовое предписание определяется как письменное, логически завершенное правовое положение, сформулированное уполномоченным субъектом, которое закрепляет правило поведения в определенном источнике права и выступает технико-юридическим средством формального выражения правовой нормы.

Ключевые слова: норма права; нормативно-правовое предписание; нормативность права; источник права; социальные нормы.

Постановка проблеми. У Китаї розроблено законопроект про заохочення сімейного виховання, яким встановлюється відповідальність тих батьків, чії діти проявляють дуже погану поведінку або скоюють злочини. У проекті передбачено, що до батьків будуть застосовуватися санкції у виді догани або проходження програми сімейного виховання¹.

Прочитавши це повідомлення, мабуть, кожен зрозуміє, що законопроект, у разі його прийняття, сформує нову модель поведінки для батьків, тобто він унормує сімейний виховний процес, а отже, з'являться правові норми, недодержання яких спричинить притягнення до відповідальності винних осіб.

Звісно, норми існують не лише в нормативно-правових актах та інших джерелах права. Нормативність притаманна будь-якому соціальному регуляторові: і релігії, і моралі, і звичаям. Проте саме в юридичній сфері питання регулювання поведінки суб'єктів за допомогою норм права особливо актуальне, оскільки від виконання вимог цих норм залежить стан упорядкованості суспільних відносин, тобто правопорядок.

¹ URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1949372-u-kitayi-priynyali-zakon-scho-zmenshuye-tisk-na-uchniv-yaki-vikonuyut-domashni-zavdannya>.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес дослідників до норм права є звичайним явищем. Справа в тому, що питання норм права є ключовим у будь-якій студії, яка присвячена самому праву, оскільки фактично повсюдно право визначається як система норм (a system of norms). Разом з цим найбільш детально проблематика правових норм була досліджена у працях таких вітчизняних і закордонних науковців як П. Богоссян (P. Boghossian), Дж. Вебб (J. Webb), Л. І. Заморська (L. I. Zamorska), Г. Кельзен (H. Kelsen), А. М. Колодій (A. M. Kolodii), О. В. Петришин (O. V. Petryshyn), С. П. Погребняк (S. P. Pohrebniak), Дж. Хейдж (J. Hage), Дж. Холланд (J. Holland). Однак, не дивлячись на високий науковий інтерес до норм права, вважати процес їх пізнання завершеним немає підстав, оскільки відсутня єдність у розумінні змісту поняття «норма права», її структури, видів, функцій і т.д. [1, с. 333].

Мета і завдання. Метою статті є загальнотеоретичне дослідження норми права як первинного елементу системи права. Для досягнення цієї мети планується виконання низки завдань: дати визначення норми права, проаналізувати основні властивості правових норм, дослідити їх особливості у складі різних джерел права та з'ясувати їх співвідношення з нормативно-правовими приписами.

Виклад основного матеріалу. Визначення терміна «норма». У блеківському юридичному словнику термін «норма» (norm/rule) визначається як прийняте суспільством загальне правило, модель або стандарт, що приписує певний найчастіше повторюваний тип поведінки чи дії у заздалегідь визначеній ситуації, за яким суспільство судить кого-небудь чи що-небудь [2].

Однак норма в чистому вигляді існувати не може – вона завжди є нормою чогось (поведінки, мови, відпрацьованого часу, відстрілу мисливських тварин, цукру в крові тощо). Поняття «норма» становить собою вираження найбільш раціонального способу існування того чи іншого явища, вона виражає нормальний стан або оптимум. Наприклад, нормою є знаходження на робочому місці в тверезому стані або утримання від розведення багаття в лісі у період засухи.

Термін «норма» походить від лат. norma, яка має у загальному слововживанні два значення: (*) це наугольник (трикутна лінійка, за допомогою якої викреслюють прямі кути та проводять перпендикуляри); (*) загальне правило, зразок. При цьому більш розповсюдженим у латинській мові було розуміння норми саме в першому значенні як мірила, на що вказують похідні терміни: normālis (прямий, побудований по наугольнику), normaliter (по наугольнику, по прямій лінії), normā (відміряти по наугольнику чи по відвісу). Таким чином, початково норма є геометричним або будівельним поняттям (саме через це Пізанська вежа не вважається нормою, оскільки стоїть не прямо, а під нахилом). Тому прямо (за однією з версій «право» походить від цього слова) – це і є норма.

Разом з цим сьогодні норма сприймається радше як правило поведінки загального характеру. Хоча вона може мати різний зміст. Як пише у своїй статті

«Rules, Norms and Principles: A Conceptual Framework» професор Нью-Йоркського університету П. Богоссян (P. Boghossian), правила можуть бути поділені на два різновиди: нормативні твердження, які встановлюють дозволи та вимоги, на кшталт правил гри у шахи («білі повинні ходити першими», «рокіровка дозволяється за умов, якщо король і тура не ходили та між ними немає інших фігур»), та імперативи або інструкції, котрі містять відповідні веління безумовного характеру [3, р. 5].

Крім цього, у теорії права існує поділ правових норм на дві великі групи залежно від того, яку функцію вони виконують у регулюванні суспільних відносин. Як стверджує у своїй статті «The Limited Role of Hermeneutics in Law» професор Маастрихтського університету Дж. Хейдж (J. Hage), право не складається виключно з норм, що описують поведінку; акцент на цих нормах дає лише односторонній погляд на право. Справа в тому, що велика кількість правових норм взагалі не описує поведінку, хоча й існує, щоб сприяти нормам, котрі її визначають. Це, зокрема, норми, які роз'яснюють терміни, що вживаються в інших нормах, і норми про юридичні принципи та юридичні цінності [4]. У вітчизняній юридичній науці цей поділ відомий як поділ на класичні та спеціалізовані (нетипові) норми. Перші є нормами-правилами поведінки, оскільки вони безпосередньо регулюють поведінку суб'єктів правовідносин. Норми другої групи існують для правильної й ефективної реалізації класичних норм, у зв'язку з чим їх можна також назвати нормами-інструкціями. Проте дослідження змісту останніх у цій статті не відбуватиметься й основна увага буде приділена аналізу класичних норм права.

Характеристика норми права. Правова норма – одне з ключових понять не лише теорії права, а й усієї юридичної науки. Важливість детального дослідження проблематики норм права пов'язана насамперед з тим, що право наділене ознакою нормативності. Що означає це слово? Зокрема, в академічному тлумачному словнику української мови слово «нормативний» визначається як «той, що встановлює норму, правила чого-небудь» [5]; в кембриджському словнику англійської мови «normative» – це той, що належить до правил або підкоряє людей правилам, особливо правилам поведінки [6]. Таким чином, право є нормативним явищем, оскільки воно регулює або унормовує суспільні відносини за допомогою відповідних зразків, стандартів, правил поведінки, які, власне, і називаються нормами права. Про це писав і Г. Кельзен (H. Kelsen), зазначаючи, що право – це нормативне впорядкування людської поведінки, себто система норм, що її регулюють [7, с. 14]. Загалом, ціннісне значення норми для права абсолютизувалося у нормативістському праворозумінні.

У сучасній юридичній літературі виокремлюються такі основні підходи до визначення норм права: 1) як правила поведінки (класичний підхід); 2) як припис, встановлений державними органами або посадовими особами; 3) як веління; 4) як модель відносин, котру суб'єкти права з'ясовують і виконують з метою побудови, збереження, захисту належного порядку та забезпечення стабільного здійснення особистих прав; 5) їх визначення через два чи більше

родових поняття, тобто як загальнообов'язкові, формально визначені приписи і вихідні нормативи, що встановлюють міру належної та можливої поведінки учасників суспільних відносин, що регулюються, та виступають як критерії правомірності такої поведінки [1, с. 333–334]. Зокрема, Г. Кельзен (H. Kelsen) визначав норму права як припис стосовно людської поведінки один до одного (people's behaviour towards each other) або команду, що виражає волю однієї особи стосовно поведінки іншої особи (behaviour of another person), тобто імператив [8, р. 1, 2].

На нашу думку, *норму права* слід розуміти як *закріплене у джерелах права обов'язкове правило загального характеру, що визначає стандарт належної чи дозволеної поведінки або наслідки його порушення у сфері найважливіших суспільних відносин, ефективна дія якого забезпечується державою.*

Щодо властивостей норм права, то ми вважаємо за доцільне розглядати їх в двох аспектах: 1) загальні властивості, притаманні всім соціальним нормам, а отже і правовим, як їх різновиду; 2) специфічні властивості норм права, як правового явища.

I. Властивості норм права, які є спільними з властивостями інших соціальних норм:

1) вони є правилами поведінки, що регулюють суспільні відносини й упорядковують соціальні зв'язки. Ці норми визначають межі можливої поведінки суб'єктів за допомогою встановлення критеріїв «дозволено» та «не дозволено»;

2) є суспільно зумовленими правилами поведінки, завдяки чому вони набувають якості легітимних. Пов'язаність із суспільними потребами дозволяє застосовувати їх навіть без застосування заходів примусу. Така легітимність обумовлюється тим, що правові норми віддзеркалюють інтереси, цінності, очікування соціуму, а отже, добровільно реалізуються його представниками, як доцільні, справедливі, раціональні тощо. При цьому завдяки соціальній обумовленості право може бути показником стану розвитку суспільства. Іншими словами, у розвинутого суспільства і право буде розвинутим, а нецивілізований соціум право, що йому й відповідатиме. Наприклад, лояльність до корупції призводить або до появи відповідних законодавчих актів, які полегшують її існування й розвиток, або до нехтування чи обходу законів, котрі покликані викоринити корупцію, що, у свою чергу, спричиняє насичення системи законодавства «мертвими» (чинними, однак реально не діючими) нормами;

3) забезпечують стабільність і порядок у суспільстві. Саме завдяки їм поведінка учасників суспільних відносин стає визначеною та передбачуваною, а саме суспільство набуває якостей злагодженої системи. Так, існують відповідні сфери, суворе регламентування яких забезпечує людство, зокрема, від самознищення, наприклад, це обіг наркотичних засобів, вибухових речовин, зброї тощо. Так, Дж. Холланд (J. Holland) і Дж. Вебб (J. Webb) наводять гіпотетичний приклад із продавчиною, яка отримала від постачальника товари для туризму, серед яких була невелика кількість викидних ножів (flick-knives). Одним із перших питань, які вона поставила своєму другові-юристу, було те, чи не матиме вона проблем

із поліцією, якщо буде продавати ці ножі [9, р. 2]. Очевидно, що контроль з боку уповноважених органів над сферою продажу викидних ножів, які досить часто стають знаряддям вчинення вуличних злочинів (хуліганств, грабежів), сприятиме соціальному порядку та відчуттю комфорту серед населення;

4) є типовими зразками поведінки (спрямованими на регулювання типових суспільних відносин [10, с. 14]), що набули визнання в соціумі та склалися внаслідок їх одноманітного багаторазового повторення. З іншого боку, не виключається ситуація, коли норма є новою та незвичною для суспільства, однак ефективність від її регулювання вища, ніж ефективність попереднього правила, або очевидна, у разі первинної регламентації відносин, наприклад, регулювання суспільних відносин у сфері обігу криптовалют. Однак у цьому випадку має бути очевидним запит соціуму саме на правову регламентацію відповідних суспільних відносин;

5) мають загальний характер, який проявляється в тому, що їх вимоги поширюються на невизначене коло осіб та на невизначену кількість випадків. При цьому вони є неперсоніфікованими (адресати їх звернення не називаються поіменно) та невичерпними (мають необмежений термін дії та не втрачають своєї сили після реалізації);

6) створюються та реалізуються завдяки людській волі та свідомості, оскільки вони розробляються людьми для людей і носять інтерсуб'єктивний характер. До речі, соціальні норми тому і називаються соціальними (з лат. *socius* перекладається як спільне, товариш, союзник), оскільки вони регулюють відносини між двома і більше суб'єктами, наділяючи їх кореспондуючими правами й обов'язками, а не просто приписують, як себе має поводити кожна окрема особа;

7) підкріплюються засобами впливу (санкціями) на випадок їх недотримання. Кожен із соціальних регуляторів має у своєму розпорядженні певні інструменти впливу на суб'єкта, який не виконує їх норм. Наприклад, релігія послуговується такими санкціями, як епітимія, відлучення від церковних таїнств або від Церкви, встановлення додаткового правила чи справи милосердя, Суд Божий; мораль користується громадським осудом і самоосудом, викликаним докорами сумління. Що стосується права, то воно має чи не найбільший «санкційний» список, причому санкції відрізняються залежно від того, норму якої галузі права було порушено. Так, порушник трудової дисципліни може отримати догану чи бути звільненим, злочинець – позбавлений волі, підданий громадським або виправним роботам тощо. Такий широкий спектр юридичних санкцій пояснюється тим, що до винної особи може бути застосований виключно легальний вплив, тобто вплив, підстави, межі, вид, розмір якого мають бути заздалегідь встановлені у законодавстві. До того ж притягнення до юридичної відповідальності загалом відбувається через процедуру правозастосування, а отже, як і будь-який публічний процес, має здійснюватися на основі спеціально-дозвільного типу правового регулювання, при якому уповноважений суб'єкт може вчиняти щодо порушника виключно ті дії, які передбачені законодавством, а те, що законодавчо не дозволено, йому забороняється.

II. Специфічні властивості норм права:

1) вони є первинними, елементарними, вихідними компонентами права. Як живі організми складаються з клітин, так право складається з норм, котрі є його цеглинками, з них побудована вся його система. При цьому важливо пам'ятати, що право є системою цілісною, узгодженою, внутрішньо структурованою [11, с. 713–714], а не просто неупорядкованою сукупністю чи колекцією норм, оскільки для досягнення своєї мети – регулювання, організації людської взаємодії – йому необхідно мати певну єдність, певну зв'язаність у межах цієї сукупності норм; немає жодного сенсу підтримувати через правову норму той чи інший вид поведінки, якщо у той самий час цей тип поведінки не схвалюється іншими правовими нормами [12, с. 33];

2) вони закріплюють стандарт правомірної поведінки особи та визначають наслідки його порушення. Якщо у першому випадку норма виступає як модель певних відносин, то в другому – це засіб оцінки того чи іншого вчинку як правомірного чи неправомірного, основа для притягнення правопорушника до юридичної відповідальності. У зв'язку з цим норма може містити не лише зразок правомірної поведінки, а й закріплювати моделі неправомірних діянь у вигляді складів правопорушень. При цьому закріплення названих моделей поведінки відбувається шляхом встановлення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасників правовідносин.

Прикладом цього може служити правова норма, закріплена у ст. 910 Цивільного кодексу України як модель договірних відносин у сфері перевезення пасажирів і багажу. Правомірним у цій моделі вважається надання перевізником послуг з перевезення пасажирів до пункту призначення, при цьому визначаються взаємні права й обов'язки сторін [13, ст. 910]. Однак, якщо хтось із них не виконає своїх зобов'язань, то він нестиме за це цивільну відповідальність, встановлену за домовленістю сторін, згідно зі ст. 920 ЦК України [13, ст. 920]. Разом з цим, якщо особа незаконно заволодіє транспортним засобом, вона нестиме вже кримінальну відповідальність, передбачену ст. 289 Кримінального кодексу України [14, ст. 289].

Слід зазначити, що встановлення нормою певного стандарту поведінки притаманне для норм будь-якої правової системи, хоча підходи до такого встановлення різняться. Так, норми романо-германського права спрямовані на закріплення загального абстрактного правила, яке буде поширювати свій регулятивний вплив на всі відносини певного роду в майбутньому. А от, у країнах англо-американської правової сім'ї, де основним джерелом права визнається судовий прецедент, первинне призначення норми має інший характер. Як стверджують Р. Давид (R. David) і К. Жоффре-Спінозі (C. Jauffret-Spinosi), норма загального права направлена на те, щоб розв'язати конкретну проблему, а не сформулювати загальне правило поведінки на майбутнє [15, с. 22];

3) вони охоплюють регулюванням особливу сферу суспільних відносин, які є найбільш важливими для існування, розвитку та функціонування соціуму. Чому саме право отримує особливу роль в упорядкуванні відносин між

людьми? Відповідь на це питання у своїй монографії «Learning Legal Rules» дають Дж. Холланд (J. Holland) та Дж. Вебб (J. Webb). Вони зазначають, що право на відміну від інших соціальних регуляторів: має тенденції виконувати важливі регулятивні функції, які не могли б бути реалізовані іншими видами норм; має офіційний характер і спеціальні санкції та правові засоби, які не можливі для інших форм регулювання; повідомляє про те, що для соціуму дійсно цінне. Водночас дослідники наголошують, що право не є скрізь однаковим, воно відображає різні цінності в різних культурах і в різні епохи. Для підтвердження цього вони наводять приклад законодавчого регулювання подружньої зради. Так, у сучасному англійському праві особа, яка має статеві зносини з чужим чоловіком або дружиною, не зазнає юридичного покарання (у цьому разі можливе хіба що розлучення). У мусульманському праві Коран забороняє адюльтери, роблячи їх злочинами, і карає зрадників Хадду через побиття камінням. В Античній Греції чоловік, який спокусив чужу дружину, міг отримати позов про компенсацію, оскільки він порушив «майнові» права чоловіка своєї коханки, а міг бути підданий і певним, невідомим сьогоdnішньому праву, покаранням, таким як, наприклад, вищипування лонного волосся [9, с. 6–7].

У зв'язку з цим відносини, які підлягають правовій регламентації, мають відповідати певним критеріям. Вони повинні: а) бути соціально значущими, тобто такими, що впливають на інтереси інших людей. Загалом правом регулюються відносини у трьох сферах: життя і здоров'я людини, власність, публічні відносини; б) піддаватися зовнішньому контролю, оскільки право регулює лише зовнішні відносини людей, обмежує їх зовнішню свободу; в) потребувати впливу держави шляхом офіційного закріплення прав і обов'язків їх учасників, а також встановлення юридичних санкцій; г) порушення або навіть загроза їх порушення має тягти шкідливі наслідки, причому шкода від такої поведінки має бути істотною для правопорядку. Наприклад, сьогодні в усьому світі розгорнулася кампанія з боротьби з поліетиленовими пакетами. Рівень загрози від їх використання набув такого значення для людства, що у праві з'явилися норми для регулювання й охорони цих відносин. Так, законодавчі акти, що забороняють використання полімерів, існують в Австралії, Бангладеш, Китаї, Сингапурі, США, на Тайвані. На острові Занзібар за використання полімерної упаковки можуть позбавити волі на строк до двох років, а в Південно-Африканській Республіці порушникам заборони на продаж поліетиленових пакетів загрожує до 10 років ув'язнення;

4) мають офіційний державно-владний характер, адже правові норми видаються чи санкціонуються саме державою. Ця діяльність відбувається у вигляді виконання владних повноважень відповідними державними органами, оскільки вони вводять норми права в дію та змінюють чи скасовують їх у порядку провадження правотворчої процедури, а також визначають, що є правомірним, а що – ні. Таким чином, будь-яка соціальна норма, узята під захист держави, стає правовою. При цьому, як зазначав М. М. Коркунов (М. М. Korkunov), юридична норма набуває характеру веління, тобто є правилом повинності, оскільки вка-

зує, що і як має бути зроблено для розмежування конфлікуючих інтересів [16, с. 156]. Так само і Г. Кельзен (H. Kelsen) вважав, що норма встановлює Повинність (Ought). «Зазвичай ми говоримо, що особа «повинна» (ought) поводитися виключно у такий спосіб, якщо чинна норма приписує їй це робити; якщо ми говоримо, що норма уповноважує особу поводитися певним чином, то вона «здатна» (can) це робити; а якщо нормативний наказ дозволяє певну поведінку, то вона «може» (may) це робити». Г. Кельзен (H. Kelsen) виокремлював також норми, які скасовують або обмежують чинність інших норм (derogating norms) [8, р. 2–3]. Вони так само, як і попередні норми, встановлюють повинність, однак не щодо людей, а щодо інших норм. Водночас слід зауважити, що сприйняття норми як владного веління пов'язується насамперед із класичним позитивізмом, де обов'язковість права пояснюється звичкою переважної більшості членів суспільства коритися примусовим наказам певного суверена [17, с. 40]. А ось сьогодні популярною стає думка, що не держава через право встановлює правила поведінки, а право, спираючись на підтримку держави, визначає міру свободи учасників соціальної комунікації [18, с. 75].

Наприклад, норми трудового права регулюють відносини між працівником і роботодавцем, зокрема, вихід у щорічну відпустку вважається правомірним, а ненадання щорічних відпусток повної тривалості протягом двох років підряд кваліфікується як неправомірне (ч. 5 ст. 11 Закону України «Про відпустки» [19, ст. 11]). Утім, право на відпустку використовується на розсуд самого працівника, хоча ст. 83 Кодексу законів про працю України встановлює, що частина щорічної відпустки може бути замінена грошовою компенсацією, при цьому тривалість наданої відпустки не повинна бути менше, ніж 24 календарних дні [20, ст. 83]. Цікаво, що, наприклад, у Японії право на щорічну відпустку використовують лише приблизно 50 % працівників, а однією з причин смертності називають перевтому на роботі, для позначення чого винайшли навіть спеціальний термін «karoshi»;

5) з попередньої ознаки випливає наступна – їх обов'язковість, що підтримується можливістю застосування державного примусу як засобу гарантування виконання їх велінь. Саме ця властивість притаманна нормам права будь-якої правової системи й саме цим вони відрізняються від усіх інших соціальних норм, за винятком релігійних норм у клерикальних державах.

Норма права – це не просто констатація факту чи відображення дійсності, не рекомендація, побажання чи заклик, це державний імператив, що має категоричний характер. Тут може виникнути питання щодо обов'язковості уповноважувальних норм, відмова від реалізації яких не тягне для уповноваженого суб'єкта негативних юридичних наслідків. Однак не слід забувати, що право одного суб'єкта завжди кореспондує з обов'язком іншого, а отже, його порушення для зобов'язаного суб'єкта є юридично небезпечним.

Таким чином, кожна правова норма містить обов'язкове правило поведінки, яке поширюється на всіх, хто потрапляє у сферу її регулювання, а за недотримання заборон і невиконання обов'язків, встановлених нею, настає не

просто громадська, а юридична відповідальність. Так, відведені майданчики для платного паркування повинні обов'язково бути обладнані паркувальними автоматами, платіжними пристроями та/або інформаційними знаками про способи та порядок оплати вартості послуг з користування майданчиками для платного паркування, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження правил паркування транспортних засобів» № 1342 від 03.12.2009 [21, п. 14]. Невиконання цієї норми тягне адміністративну відповідальність, передбачену ст. 152-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, в якій зазначається, що необладнання майданчиків для платного паркування транспортних засобів відповідно до вимог, встановлених законодавством ... тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб суб'єктів господарювання, які утримують майданчики для платного паркування транспортних засобів [22, ст. 152-1];

б) вони мають специфічні джерела свого закріплення, що є офіційно визаними на державному рівні. У загальному вигляді правову норму слід вважати думкою, що виражена в тексті. Тобто норма права, будучи за своєю природою ідеальним явищем, продуктом людської свідомості, повинна набути формального вираження у відповідному документі, проте не в будь-якому, а лише в офіційному, котрий схвалений державою як джерело права.

Виведення норм права з нормативно-правових актів, нормативно-правових договорів, правових звичаїв є звичним для нашої правової системи і не викликає особливих труднощів. Тлумачення їх текстів дає інтерпретаторові змогу зрозуміти, які правила поведінки ними встановлюються, особливо у разі їх прийняття з дотриманням вимог нормотворчої техніки. Цікавим у нашій розвідці буде з'ясування особливостей вираження й пошуку правової норми в прецедентному праві, оскільки судовий прецедент, як, до речі, і судова правотворчість [Дет.: 23, с. 185], існує в українській правовій системі, хоча і неофіційно та не маючи статусу обов'язкового джерела права. Складність виявлення норми в прецеденті пов'язана з тим, що вона міститься не в резолютивній частині судового рішення, у так званому «judgement» (хоча ніби то логічно, що саме там ставиться крапка у справі), а в мотивувальній частині, причому нормативного значення набуває не будь-який аргумент, а саме той, ключовий, вирішальний, на якому ґрунтується це рішення («ratio decidendi» (з лат. дослівно перекладається як розумний аргумент/підстава рішення) або як його називають в американській юридичній літературі – «holding»). У зв'язку з цим на прецедентне право нерідко посилаються як на «неписане» право, адже норма, встановлена судовим рішенням, часто викладається не прямо, а лише передбачається [24, с. 44].

Не дивлячись на складність виведення норм із судових прецедентів, у юридичній літературі США виокремлюють два типи правової аргументації, що використовуюється для встановлення «ratio decidendi»¹: дедуктивна та за

¹ Хоча, виходячи з визначення «ratio decidendi» В. Бернхема (W. Burnham), його пошук не має бути важким. Учений зазначає, що правило вирішення справи (по суті «ratio decidendi») – це принципове судження, складене з кількох речень, що покладається в основу справи, згідно з

аналогією. Дедуктивна аргументація багато в чому подібна до застосування законодавства: є заздалегідь встановлена норма, яка накладається на конкретну справу. Але у випадку прецедентного права насамперед необхідно визначити, згідно з яким правилом створено попередній прецедент, на чому ґрунтувалася попередня справа, тобто знайти її «ratio decidendi». Наприклад, А. – власник човна, В. краде його, а потім продає С. С., не знаючи, що човен крадений, платить за нього В. ринкову вартість. А. дізнається, що човен у С. і звинувачує його в незаконному володінні майном. Припустимо, суддя вирішив справу на користь А., власника. Питання полягає в тому, чи міг С. сплатити за човен його повну ринкову вартість і не помітити, що він крадений? І чи може С. у такому разі володіти цим човном? Суд з цим не погоджується. Продавець В. отримав човен незаконним шляхом і тому не мав жодних прав вважати його своєю власністю. Не маючи прав на володіння, він не мав і права продати човен С. Суд ухвалює рішення на користь А. Із цього рішення можна вивести таке правило: «У випадку крадіжки особистого майна власник має право вимагати повернення своєї власності від особи, яка незаконно придбала цю власність, навіть коли ця особа не знала, що купує крадене». До цього правила у подальшому можна звертатися як і до законодавчого акта.

Однак, фактично, дедуктивна аргументація на основі прецедентних правил чи тверджень з попередніх справ корисна лише при вирішенні зрозумілих або легких справ. Коли ж є найменший сумнів щодо можливості застосувати певне прецедентне правило, чи взагалі щодо існування такого правила, як це трапляється у більшості випадків, коли справи вже розглядаються в апеляційному суді, то тут не обійтися без аргументації за аналогією [24, с. 70–71, 76].

Аргументація за аналогією за своєю суттю є співставленням, яке проходить два етапи: 1) визначення фактичної схожості та відмінностей між прецедентом та новою справою, яка розглядається; 2) визначення, в яких важливих аспектах нова справа подібна або відмінна від прецедентного випадку. Якщо важливі аспекти прецедентного випадку визнаються подібними до відповідних аспектів нової справи, прецедентне правило застосовується і, навпаки, коли вони визнаються не подібними – не застосовується.

Як приклад, можна навести справу «Quashnock v. Frost», розглянуту Верховним Судом Пенсильванії (США) у 1982 р. Фабула справи така: покупці будинку звернулися з позовом до суду, аби зобов'язати продавців стягнути кошти, витрачені на знищення термітів, і відшкодувати шкоду, спричинену будинку термітами. Продавці знали про термітів, однак не повідомили про це покупців, оскільки останні цього не питали. Перед судом постало питання, чи були зобов'язані продавці повідомити покупців про термітів у будинку. Прецедентною справою була справа «Glanski v. Ervine», яка також розглядалася

яким рішення у ній можна використовувати при розгляді справ у майбутньому. Воно повинне формулюватися таким чином, щоб особа, незнайома зі справою, зрозуміла його зміст, тобто воно має містити посилання на факти, що вважалися найважливішими для прийняття рішення [24, с. 70].

Верховним Судом Пенсильванії (США) у 1979 р. і так само стосувалася продажу будинку з термітами. У цій справі і продавець, і агент з нерухомості знали про термітів. Покупці з продавцем безпосередньо не спілкувалися, однак питання про термітів вони ставили агентові, який запевнив, що будинок без термітів і придатний для проживання. Розглядаючи цю справу, суд вирішив, що продавець і його агент були зобов'язані повідомити про термітів. Керуючись попередньою справою, Суд у новій справі постановив, що продавці мали обов'язок повідомити покупців про цей недолік будинку, а саме наявність у ньому термітів, не дивлячись на відсутність такого питання з боку покупців.

З прикладу видно, що фактичні обставини цих двох справ відрізнялися принаймні за двома аспектами: у прецедентній справі був присутнім агент з нерухомості, який безпосередньо спілкувався з покупцем і який повідомив про відсутність термітів; у розглядуваній справі відбувся не обман, а замовчування недоліку будинку. Однак суд визнав найбільш суттєві обставини справ подібними (зокрема, в обох справах сторона продажу знала про наявність термітів, що слід вважати суттєвим недоліком об'єкта нерухомості), а відмінності – менш вагомими для нової справи, та застосував прецедентну норму [25, с. 589–590].

Разом з цим важливо вказати, що правова норма, будучи елементом системи права, а не системи законодавства, закріплюється в офіційних джерелах не безпосередньо, а за допомогою особливої форми свого зовнішнього вираження – нормативно-правового припису (він як раз і належить до системи законодавства). Іншими словами, норма знаходить своє відображення в приписах різних джерел права – нормативно-правових актів, правових звичаїв, судових прецедентів тощо. Тут варто наголосити, і ми погоджуємося з думкою Р. С. Орловського (R. S. Orlovskiy) [26, с. 86], що співвідношення нормативно-правового припису з нормою права слід розглядати як співвідношення форми й змісту, а не частини й цілого, оскільки вони є елементами різних систем – системи законодавства і системи права, котрі у свою чергу теж співвідносяться як форма і зміст.

Що ж становить собою нормативно-правовий припис у загальному розумінні? Слово «припис» в українській мові має кілька конотацій, воно визначається: як вказівка або порада діяти певним чином; як вимога, обумовлена чим-небудь; як встановлена норма в мові, літературі, мистецтві; як те, що дописане до якогось тексту.

Спираючись на ці лінгвістичні знання, ми можемо охарактеризувати і те юридичне явище, яке отримало назву «нормативно-правовий припис».

Вважається, що вперше в радянській юридичній літературі термін «нормативний припис» був використаний О. В. Міцкевичем (O. V. Mitskevych), який визначав його як те чи інше логічно завершене положення, яке прямо сформульоване в тексті акта державного органу та яке містить обов'язкове для інших осіб і організацій рішення державної влади.

Сам термін «нормативно-правовий припис» сконструйований доктриною вельми раціонально. По-перше, слово «правовий» у назві демонструє його

належність до сфери права та наголошує на його завданні втілювати саме правову, а не будь-яку соціальну норму. По-друге, прикметник «нормативний» свідчить про те, що цей припис установлює правило поведінки не індивідуального, а загального ґатунку, на підставі чого він відмежовується від припису як конкретного наказу.

Ознаки нормативно-правового припису. Припис є об'єктивованою нормою або письмовим еквівалентом норми права, тому і загальні ознаки у них спільні. Однак тут можна висловити одне суттєве зауваження – припис є формою, а норма є змістом, тому природа в них все таки різна. Цілком слушну думку виражає О. Ф. Черданцев (О. F. Cherdantsev), говорячи, що у найбільш точному значенні слово «припис» є письмовим велінням, наказом, а тому веління та письмова форма – дві основних його ознаки [27, с. 92].

Отже, розглянемо ознаки нормативно-правового припису, які відрізняють його від норми права:

1) він є формою, оболонкою, необхідною для вираження правової норми, або її зовнішнім еквівалентом. Норма права могла б залишатися неписаною, якби не одна суттєва характеристика права – його формальна визначеність. Тому правова норма, як явище зі світу ідей, неодмінно має виражатися у тексті різних джерел права, оскільки неписана норма може бути моральною, політичною, однак не правовою. У зв'язку з цим вона повинна мати матеріалізований вигляд, що стає можливим завдяки синтаксичним засобам. Отже, за своєю сутністю приписи є реченнями або фразами, які викладаються в абзацах, підпунктах, пунктах, частинах, статтях нормативних юридичних актів і містять юридично, текстуально і логічно завершені положення, котрі регулюють відповідні аспекти поведінки суб'єктів. Це дає підстави визнати службову роль припису щодо норми, оскільки він існує загалом для фіксування положень останньої у документальному вигляді та для з'ясування її тверджень з метою здійснення правореалізаційної чи правоінтерпретаційної діяльності;

2) він передає владне веління суб'єкта, який видав цей документ. Іншими словами, припис є владним засобом передачі офіційної інформації. Через них уповноважені органи публічної влади повідомляють учасників суспільних відносин про ті моделі поведінки, які пропонуються в праві. При цьому правова інформація може існувати не лише у вигляді наказів або велінь, а й у формі описання цих моделей поведінки, фіксування правових статусів осіб, умов реалізації їх прав і обов'язків, стверджень про державний лад тощо. Таким чином, використовується не лише прескриптивний (наказовий), а й дескриптивний (описовий) способи формулювання приписів, прикладом чого загалом можуть бути норми імперативного та диспозитивного характеру.

Усе вищенаведене дозволяє визначити нормативно-правовий припис як письмове, логічно завершене правове положення, сформульоване уповноваженим суб'єктом, яке закріплює правило поведінки у певному джерелі права та виступає техніко-юридичним засобом формального вираження правової норми.

Способи викладення нормативно-правових приписів у різних джерелах права. Питання викладення приписів постає у будь-якому джерелі права. Наприклад, як викладаються приписи у судових рішеннях, котрі згодом стануть судовими прецедентами? Очевидно, що правило, яке формулюється суддею, є початково лише його ідеєю, котра сформувалася в його свідомості на підставі чинного законодавства. Тому це правило потрапляє на папір у вигляді рішення суду, у тій частині, яка іменується «ratio decidendi», про що вже йшлося раніше.

Питання формулювання нормативно-правових приписів існує і в нормативно-правових договорах. Розглянемо один із їх різновидів – міжнародні договори. Їх приписи викладаються у статтях, частинах, пунктах у вигляді тексту, у якому зазначаються правила поведінки загального характеру для сторін цього договору. Так, у ст. 3 Угоди між Урядом України та Урядом Французької Республіки про взаємне визнання документів про наукові ступені і вчені звання міститься такий припис «Сторони надають одна одній нормативні акти, що регулюють правила оформлення і видачі документів про наукові ступені і вчені звання зразки та опис зазначених документів, а також направляють одна одній у разі потреби відповідні офіційні роз'яснення» [28, ст. 3].

Однак через те, що первинним обов'язковим джерелом права в Україні є нормативно-правовий акт, то найбільшу розробку отримало формулювання приписів саме в статтях або пунктах нормативно-правових актів (законів і підзаконних актів відповідно), хоча методика такого формулювання однакова для всіх юридичних документів нормативного характеру і зводиться до питання формулювання думки в тексті.

Висновки. Тема норм права, без сумніву, є однією з центральних тем юриспруденції, тому вона заслуговує на найбільшу увагу дослідників. Разом з цим саме в теорії права, як методологічній фундаментальній науці, мають міститися найбільш детальні й узагальнені дослідження правових норм, котрими можуть користуватися усі юридичні науки, у межах яких вивчається правове регулювання суспільних відносин. Ця стаття і є спробою такої розвідки. Детальний розгляд змісту і властивостей правових норм, визначення особливостей їх пошуку в різних джерелах права, а також установлення співвідношення норми та нормативно-правового припису сприятиме таким розвідкам у сфері галузевих і прикладних юридичних наук. Водночас чимало аспектів, пов'язаних з нормами права, потребують подальшого розвитку, зокрема, це і дослідження їх видової характеристики, і з'ясування їх структури, і підвищення ефективності й результативності їх впливу на поведінку учасників суспільних відносин.

Список літератури

1. Колодій А. М. Норми права. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол. В. Я. Тацій [та ін.]. Харків : Право, 2017. Т. 3: Загальна теорія права. С. 333–338.
2. Black's Law Dictionary. – St. Paul, MN : Thomson/West, 2004. – 8th ed. URL: [https://trust.dot.state.wi.us/ftp/dtsd/bts/environment/library/reference/blacks-law-dictionary-8th-edition-\(2004\).pdf](https://trust.dot.state.wi.us/ftp/dtsd/bts/environment/library/reference/blacks-law-dictionary-8th-edition-(2004).pdf).

3. Boghossian P. Rules, Norms and Principles: a Conceptual Framework. *Problems of Normativity, Rules and Rule-Following* / Law and Philosophy Library. Vol. 111. Switzerland: Springer International Publishing, 2015. P. 3–12.

4. Hage J. The Limited Role of Hermeneutics in Law. URL: http://www.academia.edu/37322328/THE_LIMITED_ROLE_OF_HERMENEUTICS_IN_LAW

5. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/normatyvnyj>

6. Cambridge dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/normative>.

7. Кельзен Г. Чисте правознавство. З дод.: Проблема справедливості / пер. з нім. О. Мокровольського. Київ : Юніверс, 2004. 496 с.

8. Kelsen H. General Theory of Norms / Translated by M. Hartney. Oxford : Clarendon press, 1991. 465 p.

9. Holland J. A., Webb J.S. Learning Legal Rules. A Students' Guide to Legal Method and Reasoning; Eighth Edition. UK : Oxford University Press, 2013. 440 p.

10. Петришин О., Погребняк С. Система права: загальнотеоретична характеристика. *Право України*. 2017. № 5. С. 9–17.

11. Прийма С. В. Система права. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол. В. Я. Тацій [та ін.]. Харків : Право, 2017. Т. 3: Загальна теорія права. С. 713–718.

12. Хук М. ван. Право как коммуникация / пер. с англ. М. В. Антонова и А. В. Полякова. Санкт-Петербург : Издательский дом С.-Петербур. гос. ун-та, ООО «Университетский издательский консорциум», 2012. 288 с.

13. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Офіційний Вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461 (дата звернення: 02.09.2021 р.).

14. Кримінальний Кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Офіційний Вісник України*. 2001. № 21. Ст. 920 (дата звернення: 05.09.2021).

15. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / пер. с фр. В. А. Туманова. Москва : Междунар. отношения, 1999. 400 с.

16. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права [Предисловие д-ра юрид. наук, проф. И. Ю. Козлихина]. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. 430 с.

17. Погребняк С. Про засоби забезпечення обов'язковості права. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 2 (53). С. 36–46.

18. Загальна теорія права : підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.

19. Про відпустки : Закон України від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 2. Ст. 4 (дата звернення: 05.09.2021).

20. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50 (дата звернення: 02.09.2021).

21. Про затвердження Правил паркування транспортних засобів : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.12.2009 № 1342. *Офіційний вісник України*. 2009. № 96. С. 29. Ст. 3314 (дата звернення: 12.09.2021).

22. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122 (дата звернення: 12.09.2021 р.).

23. Прийма С. В. Роль судді в розгляді важких справ: тлумачення чи правотворчість? *Державне будівництво і місцеве самоврядування*. 2008. № 15. С. 176–185.

24. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США / пер. з англ. Київ : Україна, 1999. 554 с.

25. Петрова Е. А. Норма права как юридическая конструкция: отечественный и зарубежный опыт. *Юридическая техника*. Ежегодник / гл. ред. В. М. Баранов. № 7. Ч. 2 : Юридическая

конструкція в правотворчестві, реалізації, доктрині. С. 583–590. Нижній Новгород : Изд-во Нижегородской правовой академии, 2013.

26. Орловський Р. С. Теоретичні та методологічні проблеми інституту співучасті у кримінальному праві України : монографія. Харків : Право, 2019. 624 с.

27. Черданцев А. Ф. Логико-языковые феномены в юриспруденции. Москва : Норма : ИНФРА-М, 2012. 320 с.

28. Угода між Урядом України та Урядом Французької Республіки про взаємне визнання документів про наукові ступені і вчені звання від 14.06.2005. *Офіційний вісник України*. 2007. № 34. С. 105. Ст. 1378.

References

1. Kolodii, A.M. (2017). Normy prava. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia. (Vols. 1–20); Vol. 3: Zahalna teoriia prava. Nats. akad. prav. nauk Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho, Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. V. Ya. Tatsii (Ed.) et al. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

2. Black's Law Dictionary. (2004). URL: [https://trust.dot.state.wi.us/ftp/dtsd/bts/environment/library/reference/blacks-law-dictionary-8th-edition-\(2004\).pdf](https://trust.dot.state.wi.us/ftp/dtsd/bts/environment/library/reference/blacks-law-dictionary-8th-edition-(2004).pdf).

3. Boghossian, P. (2015). Rules, Norms and Principles: a Conceptual Framework. *Problems of Normativity, Rules and Rule-Following*. Switzerland: Springer International Publishing. Vol. 111, 3–12.

4. Hage, J. The Limited Role of Hermeneutics in Law. URL: http://www.academia.edu/37322328/THE_LIMITED_ROLE_OF_HERMENEUTICS_IN_LAW.

5. Akademichniy tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. URL: <http://sum.in.ua/s/normatyvnyj> [in Ukrainian].

6. Cambridge dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/normative>.

7. Kelsen, H. (2004). Chyste pravoznavstvo. Z dod.: Problema spravedlyvosti. Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].

8. Kelsen, H. (1991). General Theory of Norms. Oxford: Clarendon press.

9. Holland, J.A., Webb, J.S. (2013). Learning Legal Rules. A Students' Guide to Legal Method and Reasoning. UK: Oxford University Press.

10. Petryshyn, O., Pohrebniak, S. (2017). Systema prava: zahalnoteoretychna kharakterystyka. *Pravo Ukrainy*, 5, 9–17 [in Ukrainian].

11. Pryima, S.V. (2017). Systema prava. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia. (Vols. 1–20); Vol. 3: Zahalna teoriia prava. Nats. akad. prav. nauk Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho, Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. V. Ya. Tatsii (Ed.) et al. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

12. Khuk, M. van. (2012). Pravo kak kommunykatsiya. St. Petersburg: Izdatel'skiy dom S.-Peterb. gos. un-ta, OOO «Universitetskij izdatel'skiy konsorcium» [in Russian].

13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV. (2003). *Ofitsiyniy Visnyk Ukrainy*, 11, art. 461 [in Ukrainian].

14. Kryminalnyi Kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. (2001). *Ofitsiyniy Visnyk Ukrainy*, 21, art. 920 [in Ukrainian].

15. David, R., Zhoffre-Spinozi, K. (1999). Osnovnyie pravovyye sistemyi sovremennosti. Moscow: Mezhdunar. otnosheniya [in Russian].

16. Korkunov, N.M. (2003). Lektsii po obschey teorii prava. St. Petersburg: Izdatelstvo «Yuridicheskiiy tsentr Press» [in Russian].

17. Pohrebniak, S. (2008). Pro zasoby zabezpechennia obov'iazkovosti prava. *Visnyk Akademii pravovyykh nauk Ukrainy*, 2 (53), 36–46 [in Ukrainian].

18. Petryshyn, O.V., Luk'ianov, D.V., Maksymov, S.I., Smorodynskiy, V.S. et al. (2020). Zahalna teoriia prava. O. V. Petryshyn (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

19. Pro vidpustky: Zakon Ukrainy vid 15.11.1996 r. № 504/96-VR. (1997). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2, art. 4 [in Ukrainian].
20. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10.12.1971 r. № 322-VIII. (1971). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*. Dodatok do No 50 [in Ukrainian].
21. Pro zatverdzhennia Pravyl parkuvannia transportnykh zasobiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.12.2009 № 1342. (2009). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 96, p. 29, art. 3314 [in Ukrainian].
22. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-X. (1984). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*, 51, art. 1122 [in Ukrainian].
23. Pryima, S.V. (2008). Rol suddi v rozghliadi vazhkykh sprav: tлумachennia chy pravotvorchist? *Derzhavne budivnytstvo i mistseve samovriaduvannia*, 15, 176–185 [in Ukrainian].
24. Bernkhem, V. (1999). Vstup do prava ta pravovoi systemy SShA. Kyiv: Ukraina [in Ukrainian].
25. Petrova, E.A. (2013). Norma prava kak yuridicheskaya konstruktsiya: otechestvennyi i zarubezhnyi opyt. *Yuridicheskaya tehnika*. Ezhegodnik. Part 2: Yuridicheskaya konstruktsiya v pravotvorchestve, realizatsii, doktrine. V. M. Baranov (Ed.). Nizhniy Novgorod: Izd-vo Nizhegorodskoy pravovoy akad. No 7, 583–590 [in Russian].
26. Orlovskiy, R.S. (2019). Teoretychni ta metodolohichni problemy instytutu spivuchasti u kryminalnomu pravi Ukrainy. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
27. Cherdantsev, A.F. (2012). Logiko-yazykovyie fenomenyi v yurisprudentsii. Moscow: Norma: INFRA-M [in Russian].
28. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Frantsuzkoi Respubliki pro vzaiemne vyznannia dokumentiv pro naukovy stupeni i vcheni zvnannia vid 14.06.2005. (2007). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 34, p. 105, art. 1378 [in Ukrainian].

Pryima S. V., PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Philosophy of Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.
e-mail: svpriym@gmail.com ; ORCID 0000-0003-2011-9175

A legal norm: general theoretical characteristic

The article carries out a general theoretical research of the legal norms. It is emphasized that a legal norm is one of the key concepts of the theory of law, and the importance of a detailed study of the problems of legal norms is due primarily to the fact that the law has such feature as normativity. It is noted that the issue of regulating the behavior of subjects through the legal norms is especially relevant in the legal field, because the fulfillment of the requirements of these rules depends on the state of order of public relations, that is law and order.

A legal norm is defined as a fixed in the sources of law binding general rule, which determines the standard of obligatory or permitted behavior or the consequences of its violation in the field of crucial social relations, the effective action of which is ensured by the state.

The features of legal norms are considered in two aspects: 1) the features of legal norms that are common to the features of other social norms; 2) specific features of legal norms.

The features of the first group include the following: the norms of law are the rules of behavior that regulate social relations and normalize social communication; are socially determined rules of behavior; ensure stability and order in society; are typical models of behavior; have a general character; are created and realized due to human will and mind; supported by remedies of influence (sanctions) in case of violation.

The second group is formed by the following features: the norms of law are the primary, elementary components of law; they establish a standard of lawful behavior of a person and determine the consequences of its violation; regulate the special area of social relations, which are most important for the existence, development and functioning of society; have an official state-authoritative character; are binding, supported by the possibility of state coercion; have specific sources of expression. It is also emphasized that the norms of law are fixed in official sources not directly, but through a special form of its external expression – normative-law prescriptions, with which they relate as content and form. On this

basis, a normative-law prescription is defined as a written, logically complete legal provision formulated by an authorized subject, which establishes a rule of behavior in a specific source of law and is a technical and legal remedy of formal expression of a legal norm.

Keywords: A legal norm; a normative-law prescription; normativity of law; source of law; social norms.

Рекомендоване цитування: Прийма С. В. Норма права: загальнотеоретична характеристика. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 155. С. 51–68. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.155.243848>.

Suggested Citation: Pryima, S.V. (2021). Norma prava: zahalnoteoretychna kharakterystyka [A legal norm: general theoretical characteristic]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 155*, 51–68. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.155.243848> [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 08.11.2021 р.